

Улас Самчук (Прага)

Крик в порожнечу

Вітаючи перший почин „Нов. Часу“ (18.10. м. р.) для утворення літературної премії за найкращий твір молодих робітників мистецької творчості, як один з останніх хочу забрати слово в дискусії.

Якось в дебаті із спантелеченим земляком, що уважав себе Росіянином, почув я від нього: „Ви твердите, що ми окремий нарід. Скажіть-жеж, де ваша література? Я зріс в Нью-Йорку, від дитинства знав про Толстого, Достоєвського, Тургенева, які читав по англійськи, але я ніколи не чув про українську літературу. Німеччина й цілий світ урочисто відсвяткуюють 70-літні уродини Гавптмана, імперська влада визначала з цеї нагоди літературний фонд в 50.000 нім. марок для заохоти наймолодшим робітникам на полі письменства. Такі нагороди стрічаємо у Франції. Тільки у нас, замість заохочувати до праці молодих мистців, — вбивають їх. Навязуючи до змісту згаданої статті, дозволю собі сказати пару терпких, але правдивих слів, як автор, для спростовання тих закидів, які часто й неслухно робляться. А також виправдати своє твердження, що у нас забивають мистців.

Все те, що кожний нарід, протягом віків дбайливо в собі виплекав, що творить і формує духове обличчя народу, що найгідніше репрезентує нарід навні, що служить народові духовою поживою, дає йому імпульс в боротьбі за існування, все те, що означається виразом — мистецька творчість — у нас в повнім занепаді. Ніодин нарід на нашім континенті, не переходить того, що переходимо в тім відношенню ми: живемо в духовій порожнечі. А в країні Шевченка — як і за нього — все „мовчить, бо благоденствує“. Нема у нас бажання вглибитися в наше життя до його корнів, нема бажання розвивати свою духову культуру.

Дуже часто читаєте: „занепад літератури“, „брак талантів“ — і завше дістається авторам. До загалуж, який ті автори відзеркалюють, не промовляється. А тимчасом (каже Ромен Ролан) — „на мистця впливає не лише мистецтво і думка, а й все, що його оточує - люди, річи, рухи, лінії, оствітлення кожного міста“. Цеї простої річи у нас не хочуть розуміти. Правда, талант родиться, але його розвиток ніяк не може розминутися з впливом його середовища. Пригляньмосяж до того середовища. Всі, що читають нашу періодику, кожного дня вичитують: „жертвуйте на пресовий фонд“, „вирівнюйте передплату“, „читайте свою пресу“! Це спочатку, а далі йде: „невже навіть місяць преси не зворушить наших читачів?“, „подаємо перший спис тих, що руйнують нашу пресу“. А

за цим слідує: Іван, Степан, Гаврило винні дві чи три тисячі тому чи іншому часописові.

Але колиб ще уся трагедія у тих двох тисячах полягала. Цеб не було так страшно. Ну, скажім, криза, мине лиха година, і вони все вирівнають. Але трагедія якраз в тім, що загал не хоче, не розуміє, не має „внутрішньої потреби“ в друкованім слові. І не можна тут відмогтися неможливістю. Я особисто знаю досить таких людей, що аж надто мають змогу передплатувати бодай один свій часопис (бо передплатують чужі або ворожі), а свої читають у читальні чи в реставрації. Це є той згубливий брак самопошани, який є найбільшим злочином супроти етики і свого народу. І коли так є з пресою, з тим, з чим сьогодні кождий півінтелігент (коли хоче бодай скидатися на інтелігента) мусить обовязково стикатися, щож тоді є з літературно-мистецькими справами, які вимагають у читача інтелігенції вищого порядку?

Під тим останнім оглядом справа у нас стоїть фатально. По перше літературно-мистецькі твори сьогодні у нас „не модні“. По друге, „роман-це забавка, розвага“ (за яку культурні народи присуджують нагороду Нобля). По третє, люди, що пишуть романи — „фантасти й ідеалісти“. Часто почуєш здивоване запитання: „ви письменник? Сердега! Ви студіюєте філософію? бідолахо! Киньте, студіюйте техніку!“... Не розумію, що дасть письменникові (беручи факхово) техніка, мабуть те саме, що технікові філософія, тільки що ніодин письменник не відважиться тепер поглянути на техніка з такою манілівською міною співчуття, яку помітите на обличчю техніка при зустрічі з „вибранцем муз і грації“.

Видавництва знова вимагають від письменника „популярного“ писання. Нічого дивного, що твориться й шириться така популярна література, якої по словах критика не можна читати. Але це неправда, її читають і вона робить такимиж „популярними“ і мозки отих читачів. Зробитися техніком? Але коли я зроблюся техніком і інжинером, то збиратиму гусениць на деревах в чужого пана. Заняття цінне, але мистецького твору не дасть той, хто йому віддається. Колиж я пишу роман, я мушу зазнати що то є погорда, голод, пониження. Я мушу жебрати за своєю власну працю, я радий, коли мені колись якась добра душа тицьне гріш на папір чи порто. Я мушу сидіти в кімнаті, де костеніють руки. При сьогоднішній „практичності“ ні сорочки мені ніхто не дасть. Я ходжу обідраним жебраком, якому сором вступити до прилюдної бібліотеки... Ось вам картина середовища, в якому живе й працює наш мистець, що має обезсмертити наше славне національне імя.

Мене прикро вразили слова статті, що „серед нашого

молодого покоління нема людей, що мали б внутрішню духову необхідність бути письменниками". Даруйте, але такі слова можуть вирватися хіба у людини, що бачить навколо себе не ті ославлені сорок мільйонів нашого народу, а тільки себе та „старе покоління“. Краще вже взагалі не говорити про ті покоління. Краще, коли б ви, шановний авторе статті, могли заглянути у пекло сотень душ тих, що гірко покутують ту „знутішню духову необхідність“, а тоді б не відважилися ви щось подібного написати. Я знаю особисто десяток здібних людей, яких твори читав другий десяток, які гинуть в злиднях, не можуть видати малесенької збірки. Я знаю автора, дуже вражливого на зміст і форму, з великою мистецькою культурою, що лікує чіряки та шлунки, і який навіть серед такої праці знайшов можливість написати один цінний твір (який лежить у нього). Ніодне видавництво, якщо можна так назвати наші хронічно дефіцитні кооперативи, не ризикує видати його річ. Навіть без гонорару — бо нема читача. А ви кажете — „нема людей, що мали б внутрішню потребу“ і пр!

Далі закидається, в статті, авторам, що пишеться принагідно й мало, що літературна продукція низька не лиш як істю, а й скількістю. Про можливість уміщувати якість, я вже сказав. Тепер про кількість. Минулого року, в Різдвані Свята, розвинув „Берлінер Тагеблят“ дискусію над прикрим становищем, в яким, через кризу опинився німецький мистець. Жалівся, що мистцям не стає фондів на подорож, на утримання персоналу (стенографів, машиністок і пр.), що не в стані поповнювати своїх бібліотек, не стає на репрезентацію і пр. Це в часі кризи... А скажіть, будь ласка, хто з українських мистців, за весь час нашого „блискучого розвитку“ за діяльності „старого покоління“, мав змогу на свої кошта подорожувати? Або хто знав, як то твориться, диктуючи стенографістці? А тоді ж ще жили Чикаленки, Симіренки, Тишкевичі й Косачі. Та тепер і вони відійшли в царину переказів.

Тепер жеж рідко яка редакція чи видавництво дають гонорари. Це, що від часу до часу циркає, то не є гонорар. Очевидно, не є це вина редакцій і видавництв (бодай не кожного), лише знова таки—загалу. Не маємо ми жадних фондів, жадних меценатів. І коли ще держиться якась мізерія мистців, що знаходять можливість, хоч принагідно, нагадувати про себе, то не треба приписати чудові і тій величезній фізичній і моральній витривалості, про яку теж у тій статті згадується.

Для ілюстрації дозволю шановного читача увести у свою власну лябораторію, де „творяться“ романи. Я молодий, займаюся тим люксусовим заняттям порівнюючо недовго. За увесь час написав не знаю кілька оповідань, чотири великі!

романи і безліч часописних вступних, дописів і статей. Один з моїх романів друкував перерваний (з вини авторів?) ЛНВ. Другий — безконтентно („через обставини“) по червть аркушу друкують „Дзвони“. Третій, ще теплий — у „Червоної Каліни“ за браків фондів холоне. Четвертий безнадійно чекає „кращих часів“ (боїться цензури), пятий в проєкті. Ні, це я роблю не із „внутрішніх духових потреб“, це я роблю, щоб дістати на місяць часом 50 зл., часом 20, а найчастіше зеро мінус папір і порто. А громадянство допомагає: коли мені треба було на тиждень машинку, я оббігав пів тузина рідних товариств і жадне не позичило. Твір в 15 аркушів мушу переписувати від руки.

Хай для одних мої твори ніщо, за те може щось для других. Хто має рацію — не мені судити. Маланюк пише, що я „одинокий з письменників, що ризикнув віддатися виключно літературі“ і хвалить за це. Інші кажуть, що я ідіот. Моя нескромність писати це, скорше підтверджує останнє, але я не хочу з тим ховатися, це не моє особисте горе, а нас всіх, це трагедія нації.

Я хочу і мушу сказати, що моральні муки, спричинені свідомістю, що автор відданий на жебранину, що безнадійно дивиться, як його каторжна праця, якої він не в стані кинути, чи змінити на титул лікаря, священника чи інженера, ніколи не дасть йому змогу їсти власний кусок хліба чи зносити одєжину не „з панського плеча“, що ці муки можуть забити який хочете талант. Написати твір, на який затратити роки, який тебе мучить, мов біль зубів, а після жебрати на порто. Чи ви розумієте, що це значить?

А після... Ви звязані. Ви роздумаете, чи редакторові Н. Н. подобається ваш твір, чи видавництво Х. католицьке, жидівське, чи скрито-комуністичне. Всі вимагають засад і кожний на свій лад. Видавництво з жалем вказує на читачів: „дивіться, мовляв, яку мізерію маємо, у нас діти, селяне і батюшки“. Що ви маєте тоді робити, коли ви не слуга мас, а мистець? Мусите писати і для католиків, і для націоналістів, і для батюшок, і для селян. А тоді уважний критик шукає у вас принципів, системи, не знаходить і лається. Колиб критики, казав Шов, могли знайти якийсь принцип чи систему в своїм громадянстві, тоді змогли б знайти те все і у письменника, бо останні — це зеркало громадянства.

Справжнього, незалежного, творчого мистецтва у нас поки що нема і чи скоро буде, невідомо. Не вимагаємо від громадянства палаців і гимнів, ані такого признання, як мають Голсворси і Гавптман від свого. Але — ми вимагаємо не дарованого, а заробленого хліба, щоби ми перестали бути жебраками, коли ми, гнані муками творчості, не маємо забрати її передчасно в могилу. Хтож не любить бавитися в трагедію, той міняє перо на мітлу і йде на вулицю. Щоб наше громадянство дасть поетові за те, що він хоче, щоб

ми мали не „масове“, а справжнє, таке, як інші народи мистецтво? Памятник? Водворд каже, що є „надто малою втіхою пам'ятник на Колумбовій площі в Нью-Йорку для людини, що померла в нужді і пролежала в могилі 400 літ.“

Блискучого пера не вистане, щоби написати блискучий твір. Треба мати хоч трох забезпечене існування, треба могли подорожувати, могли всякати в себе ту величезну літературну продукцію, яку щоденно викидається на світовий щоденний ринок. Письменник, що перебуває в Джунглях Закарпаття чи на Волині, не напише навіть порядної повісти з свого побуту. Для цього потрібна велика мистецька освіта, якої не дасть і університет. Ця річ вимагає повної посвяти цілої людини, як і медицина чи техніка. Мистецтво сьогодні — це мистецтво світа, а не нас з вами. Щоб дорівняти йому, не вистане самого таланту. Навіть таланти дійдуть в наших обставинах до спрощених працівників, „що служать передовсім і виключно своїм масам“. А з таким мистецтвом нема чого пхатися між люди. Колиб місце, мігби вказати, як вибивалися мистці інших народів на ширшу світову арену, які мали на батьківщині обставини, подібні до наших. Таку трагедію пережила свого часу Норвегія в лиці Ібсена, Гамсуна і ин., які зробили свою країну славною на цілий світ. Але у нас женуться за спрощенням...

Але всеж я не песіміст! Вірю, що справжній талант переможе все. Вірю, що нехай половина з них зломиться, другаж досягне мети. Не вірю також, що наше т.зв. молоде покоління нічого таки не дасть. Хто розуміє мистецтво і уважно стежить за його розвитком, той знає, що маємо навіть по цей бік цілий ряд імен, які вхопили потреби мистецького сьогодні, хоч і б'ються в тенетах обставин, як муха з пауком. І колиб якимсь чудом повстала для таких мистців ота інституція нагороди, конкурсу, то її доведеться дати не тому, хто написав найгарніший роман, а тому, хто при теперішніх обставинах потрафить його видати. Дивіться на нинішнього Ноблівського лавреата, Голсворси. Якеб з наших видавництв заризикувалоби тепер видати його роман? (знаю, що один письменник переклав його „Страйк“, довго з ним носився і подер. Хто надрукувалоби Томаса Мана — „Буденброк“, або „Містера Бебіта“ Сінклера Люїса? Беру умисне лавреатів

А тому, не каміюйте мистців, не забивайте в них бажання до праці. Не вбивайте їх вашими громами погроз. Направляйте оті погрози краще у ту духову порожнечу загалу, який не в стані збагнути навіть необхідності преси, а не те, що мистецької літератури. Там корінь зла, а не в зацькованій душі вашого поета чи письменника, якому голод, а не творчість, на думці.

Мій крик — у ту порожнечу!

— — —